

УДК 811.161.1'367.335

СТРУКТУРНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ГАЛИНИ ТАРАСЮК)

Алла Агафонова. Структурні та функціональні характеристики вставлених конструкцій у художньому тексті (на матеріалі творів Галини Тарасюк).

У статті визначено структурні типи та встановлено функціональні властивості вставлених конструкцій у мовотворчості буковинської письменниці Галини Тарасюк. Зокрема описано вставлені одиниці з точки зору їх будови, інтонаційного оформлення та функціонально-прагматичних параметрів.

Ключові слова: вставлення, вставлені конструкції, вставлені речення, вставлені словосполучення, вставні конструкції.

Алла Агафонова. Структурные и функциональные характеристики вставленных конструкций в художественном тексте (на материале произведений Галины Тарасюк).

В статье определены структурные типы и функциональные свойства вставленных конструкций в творчестве буковинской писательницы Галины Тарасюк. В частности описано вставленные единицы с точки зрения их структуры, интонационного оформления и функционально-прагматических параметров.

Ключевые слова: вставка, вставленные конструкции, вставленные предложения, вставленные словосочетания, вставные конструкции.

Alla Agafonova. Structural and functional characteristics of embedded designs in fiction (based on the works of Galina Tarasyuk).

The article defines the types of structural and functional properties of established structures embedded in linguistic creativity Bukovynian writer Galina Tarasyuk. Specifically inserted units described in terms of their structure, design and intonation functional and pragmatic parameters.

Key words: inserting, embedded design, embedded sentence inserted phrases ear design.

Вставлені конструкції за своїм граматичним статусом є різного роду синтаксичними одиницями, включеними в певну текстову структуру з метою додаткового повідомлення, пояснення чи уточнення, побіжного зауваження щодо загального висловлювання або окремого його компонента.

Як зазначають дослідники, вставлені конструкції „створюють враження незапланованих заздалегідь повідомлень або доповнень до основної думки речення” [1, с. 193], „вказуючи на якісь деталі чи нові факти, що не були передбачені в перший момент формування думки” [4, с. 175] і які „підказуються обставинами мовлення, психологічним ходом мовця і т. ін” [2, с. 258]. На внутрішньореченневий динамізм таких конструкцій свого часу звернув увагу Л. Булаховський. Вставлення вчений характеризує як такі, котрі „відбивають думку, що не викристалізуються одразу, а формуються стрибками, поступовим додаванням, яке оформлюється кожного разу заново і самостійно, більш або менш механічно, приєднуються до попереднього мовного цілого або розриває його [5, с. 132].

На відміну від вставних одиниць, що відзначаються певною усталеністю, вставлені компоненти підлягають типізації лише на більш абстрактному рівні.

Якщо вставні конструкції в реченні можуть займати будь-яку позицію щодо цілісної структури (препозицію, інтерпозицію, постпозицію), вставленим (уже за характером семантичної інтенції) не властиве передувати основному реченню. Вони найчастіше функціонують всередині речення: *І хто зна, чим би все це скінчилося, яким поворотом в історії, якби пан Черчілль (що вже пильний та зіркий) не здивувався...* (8, с. 37); а також – у кінці: *...Ользі хотілося вивчити чимскоріш грецьку, аби дізнатися більше про ту богиню (чи хто вона, та Афродіта?)* (8, с. 126).

Подеколи вставлені компоненти, які співвідносні з окремим словом чи словосполученням (характеризуються переважно постпозиційністю у відношенні до останніх), нерідко можуть також передувати пояснюваному виразу: *Від рідкої снігової хляпавки промокли стоптани (і не по сезону)*

туфлі (8, с. 191); *Як же ж вона чекала вечора, мліючи від спогадів про їхнє кохання на шовковій траві перелісків та лісосмуг під рясними (вже такими далекими) сільськими зорями!* (8, с. 187).

Між вставними і вставленими одиницями є різниця і в інтонаційному вираженні. Останні інтонаційно виділяються сильніше – характеризуються значною паузністю, особливим темпоритмом при включенні в загальну реченнєву структуру.

Традиційно вставлені конструкції розглядаються як граматичні одиниці трьох рівнів – вставлені слова, вставлені словосполучення і вставлені речення. У багатьох випадках такий поділ далеко не відповідає функціонально-прагматичній означеності вставленого компонента. Тому деякі автори зазначають, що було б „логічніше вести мову про вставлені речення і вставлені поширювачі речення, бо за походженням і формою вставлені слова чи сполучення слів є не що інше, як колишні поширювачі речення, що зберегли їх форму” [7, с. 397].

За формальними ознаками вставлені конструкції є однослівними, двослівними та багатослівними одиницями, які залежно від їх лексико-граматичної характеристики основного речення, здатні виконувати різні смислові, експресивно-акцентуаційні функції.

Порівн., **однослівні**: *Бігла вулицею, гірко думаючи, до якої ж то „ручки” треба довести людей, щоб навіть лікарі (лікарі!) показалися ві цього життя?* (8, с. 132); *...Демонструємо наліво й направо вільнодумство, легку поведінку, невибагливість і цілковиту відсутність претензій (будь-яких!) до кавалерів!* (Г. Т., с. 207); **двослівні**, що становлять собою головним чином словосполучення (включаючи конструкції з так званими неповнозначними словами): *І ще вчора (буквально вчора!) мала нагоду в цьому переконатися...* (8, с. 320); *Влітку, зазвичай, він щоранку обливався (задля моціону) крижаною криничною водою...* (8, с. 121); **багатослівні одиниці**, що представлені найрізноманітнішими сполуками, у тому числі й тими, які становлять собою реченнєво-текстові утворення: *Свято вірячи у матеріальність Думки і силу Слова (надто його Слова!), вона розповідала йому в листах* (8, с. 399); *Останнім часом drink (як кажуть американські внуки на випивон) не приносив їй полегшення ні морального, ні фізичного* (8, с. 177); *А Семен (так звали сторонського Півоньчиного сватача) і Дарця зажили собі, як люди* (8, с. 71); *Єгора Михайловича шановного – нема! Буде через тиждень (через місяць, через вік. Через увесь, відведений тобі йому, вік)...* (8, с. 390).

Реченнєва структура вставлених компонентів семантично і формально різнотипна: обіймає практично всі види простого і складного речень, має найрізноманітнішу природу предикації, модальних відношень. Такі вставлені конструкції можуть приєднуватися до основної частини речення:

а) за допомогою підрядних сполучників (причини, мети, допусту тощо): *Тож коли нарешті зайшла в порожню (бо уроки йшли) учительську, зовсім втратила відчуття реальності* (8, с. 131); *Хотілося плакати... Від сірого монотонного осіннього дощу (хоч на вулиці лиш середина жовтня), від всього життя її сірого (третій місяць не виплачували в поліклініці зарплату), від холоду (через борги у квартири і державні установи досі не дали тепло), від епідемії грипу...* (8, с. 130); *На довгу і вузьку (щоб виглядати ще стрункішою) чорну спідницю накинула бордовий приталений жакет, одягла м'які лайкові рукавички, під колір їм туфлі...* (8, с. 79);

б) сурядних сполучників (різних семантичних груп): *А оскільки Васілій Пуговкін адреси своєї не вказує, а листоноша Люся не знає нової адреси Ратушнячки (ї не хоче мороки зайвої), то й віддає листи всезнаючій Клавдії Іванівні...* (8, с. 172); *Коротше кажучи, в глибині своєї безнадійно цнотливої душі Ганна Парфенівна соромилась тієї (чи не єдиної!) своєї гріховної пристрасті* (8, с. 325); *Питала сама себе Євдокія Михайлівна, долаючи довгу (та ще й під гору) дорогу до школи під барабанний дріб дощу...* (8, с. 130);

в) на основі безсполучникового зв'язку: *Голос лікаря, якого вона знала чверть століття і чверть століття кликала його Гансом (їй здавалося, що всіх лікарів зовуть тільки Гансами), починав дратувати її* (8, с. 78); *Дві перших були негодячі для таких okazji: компрометували його своїм похилим віком і сільським виглядом (замолоду Шука одружувався тільки з вчительками української мови)* (8, с. 143).

Вставлені речення, співвідносні з простими двоскладними, характеризуються різною предикативною основою. З різнотипним вираженням підмета і присудка: *Добрих людей, чи точніше жінок (до чоловіків Дімка не наважувався підходити), навчився впізнавати по виразу обличчя* (8, с. 110); *І вона згадала: ці слова були написані рукою прадідуся на звороті поруділої світлини, на якій між елегантними молодими чоловіками виділялася гордою вродою жінка, котра*

(Френ була певна) зараз сиділа перед нею у шкіряному старому кріслі (8, с. 274); Однак друга половина автобуса не проти була прокататися зоною відпочинку, а заодно помилуватися дачними теремами (як хтось прокричав ззаду) „сьогочасних владців і народних обранців!” (8, с. 270); А я випрошую для тебе Мавку у Цахеса (Цахес – головреж театру Давид Петрович Цехмістро) (8, с. 337).

За наявністю головних членів вставлені двоскладні речення бувають повні і неповні; за наявністю другорядних членів – поширені і непоширені. Наприклад, повні поширені: Без натуги набираю номер (в критичних ситуаціях мій мозок демонструє чудеса неможливого) і чую „Пі-і, пі-і...” (8, с. 60); повні непоширені: Герой твору (він без імені) заражений „роздвоєнням” душі (8, с. 83); неповні поширені: Ксеня все це добре знала (як-не-як нарис писала про незвичайну долю героїчного подружжя Стрельцових), але слухала... (8, с. 227); неповні непоширені: Було присмно, що він пам'ятає (не забув!) її (8, с. 196).

У творах Г. Тарасюк досить часто в функції простого вставленого речення виступають односкладні конструкції різної семантики: а) безособові речення: Та все-таки (у п'ятах знову стрельнуло) навіть вона це робила, себто у всьому поступалася (8, с. 364); б) неозначено-особові речення: – Геню (так її вдома звуть) – ти звісно супер-пупер-спец з кулінарії... (8, с. 205); в) номінативні речення: ...А ти, привітавши колег з наступаючим (яке революційне слово!) Новим роком, хапаєш торбешки, замикаєш двері кабінету і вискакуєш на вулицю (8, с. 377).

Просте речення (двоскладне, односкладне) у позиції вставлення, як і звичайно, має різні структурні (і відповідно – семантичні) ускладнення, з-поміж яких ускладнення дієприслівниковими зворотами Як не драматично, але цей народ в переважній своїй більшості – історичний і генетичний люмпен і наймит, схильний, як і всі дикуни до спонтанної нематеріальної творчості, що виливалась у казки та пісні (не маючи ні голосу, ні слуху, Шукальський зневажав цих співунів, вважав свою приналежність до них помилковою і шукав своє коріння серед інших, прагматичніших народів, які споконвіків співіснували на теренах України) не міг навіть цього оцінити! (8, с. 140); дієприкметниковими зворотами: Але день за днем, все більше дичавіючи (дружина, заклопотана роботою в школі і внуками вдома, приїздила рідко, чоловіків поблизу майже не було), він прив'язувався до Маши, як до рідної дитини (8, с. 222); однорідними членами: ...Як відомо з історії мистецтв, вражі баби (гірше чуми, війни і наркоти) не одного генія скопили (8, с. 145); звертаннями: От тому-то він двічі на тиждень крадькома посеред білого дня тікав у якийсь замський тихенький бордельєро і від'їдався по повній програмі і в повному розумінні цього слова молодого оленіною, щоб удома ввечері не так гидко було давитися слизкою вівсяною „кашкою”, пророслою пшеницею чи вимоченим рисом („їж, котику, кашку”) (8, с. 363).

Досить поширені вставлені конструкції, в структурі яких фіксуємо вставні компоненти. Ускладнені ними вставлення привносять певний модальний момент у семантику висловлювання. Наприклад: І ми заплакали (чи, може, нам тільки здалося?) очисними сльозами, пекучими, гіркими... (8, с. 13); І що вони робили такою тьмою у тій конторі, не знав ніхто, крім Тадейовича, голови колгоспу (колишнього, правда) та ще Килинки (8, с. 211); Час від часу ті троє пропадали, але найчастіше вони лежали покотом у траві десь під деревом на сходах терас (на лавочках, видно, не наважувались або мультко було), зливаючись з ландшафтом... (8, с. 178).

Щодо модального значення, вставлені конструкції можуть представляти реченнєві структури з семантикою розповідності, питальності, бажальності тощо. З власне розповідною семантикою: За півгодини вона принесе йому обід у кімнату (по смерті Наташі в їдальні не накривали), перекаже плітки... (8, с. 88); з оклично-розповідною семантикою: Вдавався навіть до негідних його чесної особи новітніх технологій розкрутки, не гребуючи огидним піаром (і слово ж яке придумали!) від блудливих одкровень про своє каторжне існування в радянську епоху до одвертих описів колишніх сексуальних блудів на шпальтах бульварних газеток (8, с. 117); з питальною семантикою: Саме за цю книжку (і де лиши їхні голови?) її прийняли до Спілки письменників (8, с. 361). А то враз (чи, бува, не колишня актриска?) гордо скидала голову, і, зовсім як кіношина королева, царствено вступила вперед... (8, с. 178); з бажальною семантикою: Треба буде до наступного Дня вчителя наказати дітям замість законсервованих квітів-мертвяків, дерев'яних орлів та глиняних пантер – дарувати вчителям (бодай класним своїм) парасольки... (8, с. 135).

Різний характер вставлення в системі речення знаходить вираження а) в компонентах, що не мають жодних синтаксичних показників „входження” у структуру основного речення [3, с. 107],

представлених номінативною субстантивною групою, чи будь якою предикативною конструкцією, б) в синтаксичних одиницях, безпосередньо-пов'язаних з основною частиною за допомогою сполучників сурядності чи підрядності („але особливим, відмінним від сурядності чи підрядності способом”) [6, с. 158], або на основі власне інтонаційного оформлення:

а) *І курям (жінки, скрізь жінки), видно, подобалося нахабство молодого джигуна... (8, с. 217); ...Він відлучився на вихідні і виніс на рідний горб на власнім горбі (такий каламбур) огорожу і хрест (8, с. 165).*

б) *На мить здалося, що десь уже бачив цей застиглий від жаху (чи відчаю) погляд блискучих очей (8, с. 53); Щоразу, повертаючись із небезпечних закордонних гастролей із адресами і прізвищами збіглих ворогів радянської влади (які намагалися розчинитися серед громадян сусідніх країн і яких за таємною угодою з прорадянськими тамтешніми урядами справно відстрілювали наші розвідники), Суламифь плакала... (8, с. 95); – Боже, я ж забула купити (торт, шампанське, мартіні, коньяк)... (8, с. 390).*

У кожному окремому випадку слід зважати на особливості функціональної семантики вставлених одиниць. Однією з основних функцій вставлених конструкцій є власне пояснювальна, тлумачна, наприклад: *Одна моя знайома (та ти її знаєш – Зоя, сусідка моя знизу), у Трускавці чи Полянці Квасовій навіть Юценка бачила (8, с. 205); За вікном загуркотіло, стіни заходили ходором, задзвеніло у шафах скло, ніби проспектом Свободи (колись Червонозоряним) пішли танки (8, с. 353); Геть тобі чисто дві турботливі, підстаркуваті родички-дармоїдки (російською – приживалки), давно звиклі до його малопривабливого вигляду в пом'ятому, пардон, негліже (8, с. 122).*

До пояснювально-уточнювальних слід зарахувати конструкції з переліком найменувань, наприклад: *Оскільки ж ветеран газети Антося Трохимівна одночасно належала до всіх баластових категорій (інвалідів, пенсіонерів і жінок), то мусіла терпіти (8, с. 359); На жаль, відспівавши своє на ювілеях (весіллях, родинних-хрестинах), не мав звички, як інші, згортати у кишені тістечка і пиріжки (8, с. 384).*

Окремо слід вирізняти доповнювально-уточнювальні вставлені конструкції, які своєрідно розгортають, доповнюють канву основної частини висловлювання, привносячи певну конкретику у розповідь. Наприклад: *Тепер (доки всі сплять і не стовбичить за плечима надтоїдливий Ганс із його інфлуенцією) можна й пройтися... (8, с. 79); Таміла теж тільки-но закінчила десятирічку, вступала до інституту, але „провалилася” (а грошей на хабар не було)... (8, с. 183); І це серед білого дня, перед його, батьківським, носом (вірніше, за кілька метрів), біля дверей свого погорілого театру (8, с. 172).*

Поширеними у творах Г. Тарасюк є причиново-пояснювальні вставлені конструкції, семантично співвідносні з компонентами підрядних речень причини. Наприклад: *А коли єдина вчителька, худенька жіночка, що сиділа тихенько, загорнута в сіре пальтечко, в самім кутку, зливаючись із сірим присмерком неосвітленої (через економію електроенергії) чималої учительської... (8, с. 131); Через двері, у ванькирі, або по-невістчиному – дитячий (бо там спали, доки росли, внуки), на тапчані лежала баба Ганя і дивилась на той рейвах з великою мукою (8, с. 150).*

Фіксуємо у новелах Г. Тарасюк й оцінні вставлені конструкції, які поділяємо на пояснювально-оцінні: *Хіба не приємно зустріти Новий рік у товаристві поважного, старіючого, інтелігентного, самотнього, з квартирою (Боже, скільки плюсів!) чоловіка (8, с. 389) та оцінно-характеристичні: Бо замість обов'язкових поїздок щоліта в Чигирин, чи то пак до Києва чи Львова поклонитися священній землі предків, або (ще гірше) на вишкіл до пластунських таборів, вона єдина з шести внуків їхала, куди воліла (8, с. 264).*

Часто у творах Г. Тарасюк функцію вставленого компонента виконує знак оклику. Наприклад: *...Народ – повстав. У слові. І, вивільнившись з-під пресу знецінених цінностей і з яра віджилых ідеологем, заговорив своїми метафорами. Ба! Навіть мовою іншою, зовсім не схожою лексично, синтаксично та й морфологічно (!) на калиново-солов'їну, зафіксовану у вітчизняній літературі і грубесних „словникових холодинах”... (8, с. 324); Зореслав Колодний розгорявся мовчазним бунтом супроти бедламу, в якому йому доводиться жити і ще щось робити (!) , повільно, як ватра з мокрої глици (8, с. 353).*

Вставлені конструкції як текстуальне явище характеризуються багатоаспектністю граматико-семантичних, структурно-образних, власне художніх інтенцій. Вставлення в художніх творах Г. Тарасюк, наприклад, здатні фіксувати невластиву пряму мову, передавати внутрішньо-

психологічний стан персонажа: *Згризаючись, що втратила стільки часу (це б вона вже трьох грипуючи обійшла!)*, Євдокія Михайлівна буркнувши щось, вилетіла з учительської, мов корок із пляшки, і помчала до виходу (8, с. 132). *І ти вискакуєш на вулицю саме в той момент, коли Єгор Михайлович піднімає поверх окулярів на тебе свої очі (очі б твої його не бачили!)...* (8, с. 391).

Отже, розглянувши вставлені конструкції у творах Г. Тарасюк, можемо констатувати, що різноманітний характер вставленості в тих чи тих синтаксичних конструкціях передбачає певну композиційно-образну, внутрішньо-динамічну організацію як окремих компонентів текстових структур, так і цілісних художніх творів.

Література

1. Вихованець І. Р. Синтаксис / І. Р. Вихованець // Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. – К.: Рад. Школа, 1982. – 208 с.
2. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Ніна Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 1999. – 336 с.
3. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення / Л. О. Кадомцева. – К.: Вища школа, 1985. – 127 с.
4. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: вид. друге / Кулик Б. М. – К.: Рад. Школа, 1965. – Ч. II. – 342 с.
5. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К.: Рад. школа. – Т. II. – 1951. – 406 с.
6. Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения / А. Ф. Прияткина. – М.: Выс. школа, 1990. – 176 с.
7. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
8. Тарасюк Г. Т. Новели: Проза / Галина Тарасюк. – Бровари: „Відродження”, 2006. – 416 с.